

ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У РОМАНУ *КАД СУ ЦВЕТАЛЕ ТИКВЕ* ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

У овом раду желимо да идентификујемо типове и подтипове туђег говора у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића. Основни циљ нашег рада је да издвојимо и анализирамо све уочене моделе управног и неуправног говора који су присутни у овом роману, а потом и да утврдимо како ти различити типови утичу на експресивност приповедачког поступка Љубе Шампиона. Издвојили смо следеће типове управног говора: *прави управни говор* са ауторском дидаскалијом (конферансом) у препозицији, интерпозицији и постпозицији, *реплика дијалога* или *неуведени управни говор*, *слободни управни говор* и *уведени слободни управни говор*, *фрагментарни цитат* или *фрагментарни управни говор*, *неуправно-управни говор*, *изречени* и *неизречени (помишљени) управни говор* и *управни монолошки говор*. Пронашли смо и три типа неуправног говора: *прави неуправни говор*, *неконекторски неуправни говор* и *полуслободни неуправни говор*. Такође издвајамо и већи или мањи број примера различитих типова управног и неуправног говора које смо успели да пронађемо у роману.

Кључне речи: типови туђег говора, управни говор, неуправни говор, Драгослав Михаиловић, *Кад су цветале тикве*

1. Уводне напомене

Роман *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића објављен је 1968. године, али је због политичких разлога већ наредне 1969. године покренута забрана његовог новог издања, као и забрана извођења истоимене позоришне представе (в. ХОДЕЛ 2021: 17). Са друге стране, одмах је наишао на добар пријем код читалаца и књижевне критике³ (в. МИКИЋ 2018:

¹ tamara.minic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198). Истраживање је спроведено у оквиру предмета *Језик дијалога и жанрови* на докторским академским студијама *Српски језик и књижевност* на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

³ Роман је преведен и на многе светске језике: енглески, мађарски, немачки, пољски, словачки, словеначки, француски, шпански (в. ХОДЕЛ 2021: 19).

107). Овај роман се састоји од двадесет и четири поглавља обележених редним бројем, а његов главни јунак је Љуба Сретеновић, звани Љуба Врапче и Љуба Шампион, неостварени боксерски шампион који представља трагичну фигуру жртве неизменљиве нужности (в. ПАЛАВЕСТРА 1972: 317). Осим тога, Љуба се нашао и у функцији хомодијегетичког приповедача који своју животну причу саопштава у *ЈА-форми* (в. КОВАЧЕВИЋ 2021: 156). Он успева да „непогрешивом интуицијом за занимљиво и важно сигурно води причу до жељеног исхода, коју помно прате сви њени слушаоци” (ЈОВАНОВИЋ 2013: 207). Управо је та монолошка форма (сказ⁴) изискивала и стварање адекватног језика (в. ПАЛАВЕСТРА 1972: 317), те главни јунак у току свог приповедања има циљ „да створи утисак да се прича одвија пред нама, да је реч о усменом живом излагању” (МИКИЋ 2018: 111). У прилог последњој тврдњи иде и чињеница да главни јунак, тј. приповедач, користи различите директивне, гестовне и обраћајне форме да призове свог саговорника, односно читаоца (в. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ 2021: 186).

Љубино приповедање почиње од садашњости, а онда се највећи део посвећује прошлим догађајима и представља његову исповест у којој се може тражити и оправдање за злочин који је почињен (в. ЈОВАНОВИЋ 2013: 194–196), да би се завршило⁵ поновним враћањем у садашњи тренутак, чиме се открива кружна композиција романа (в. ПИЈАНОВИЋ 2021: 107). Још једна особеност овог романа огледа се у томе што је то највероватније наш први роман у ком је и у ауторском и у туђем говору посведочен језик који нити је сасвим књижевни, нити је сасвим одвојен од њега, па се стога означава термином хибридни језик (в. КОВАЧЕВИЋ 2021: 158).

Основни циљ нашег рада подразумева граматичко-стилистичку⁶ анализу туђег говора у издвојеном Михаиловићевом роману. Најпре ћемо издвојити све типове и подтипове управног, а потом и неуправног говора, што ћемо поткрепити и примерима из романа.

Термин туђи говор објашњава се као *говор у говору* и *говор о говору*, те *исказ у исказу* и *исказ о исказу* (в. ВАНТИН 1980: 128). О проблематици преношења туђих речи говорио је још Аристотел у свом делу *О песничкој уметности* (2002: 59–60):

⁴ Према је сказ „књижевни поступак у коме се приповедање стилизује као усмено приповедање”, у овом роману његово разумевање „треба да доспе до места где се у поетичком поступку препознају сенке личности писца”, тј. „у контексту дијалектике интервјуа и аутобиографско/дневничког писања” (ВЛАДУШИЋ 2021: 94).

⁵ У последњим редовима јунак своје приповедање о прошлости завршава речима: „Ето, нема више ништа. Све смо испричали.” (135). Овим је завршена Љубина исповест о прошлим догађајима, али је „и приповедање изговорило себе у односу на причу, пошто ништа више након приче означава и ништа више у приповедању” (НИКОЛИЋ 2014: 202).

⁶ У оваквом истраживању неопходно је изаћи из чисто лингвистичких оквира, будући да постоји више типова преношења туђег говора од управног и неуправног који се у граматици издвајају (в. КОВАЧЕВИЋ 20126: 312).

„[...] i pored istih sredstava i pored istih predmeta, ima različitih podražavanja. To biva kad pesnik, s jedne strane, p r i p o v e d a, i to ili kao što Н о м е r чини, на уста неке друге личности или сам без pretvaranja, а s друге стране kad сва лица која podražavaju prikazuje tako da vrše n e k u r a d n j u.”

Почетак интересовања за проблем преношења туђих речи у сербокроматистици почиње још шездесетих година двадесетог века, а највећи број радова из ове области написан је крајем двадесетог и почетком двадесет и првог века (в. МИЛОШЕВИЋ 2023: 63; НИКОЛИЋ 2020).

2. Управни говор

Под термином *управни* или, како се још у литератури назива, *директни говор* подразумева се „дословно репродуковани говор некога лица изражен самосталном [...] комуникативном реченицом или исказом и уведен у текст ауторским ријечима” (КОВАЧЕВИЋ 2012а: 15), односно „тачно наведени и под наводнике стављени говор некога лика у приповједачком тексту” (КОВАЧЕВИЋ 2012б: 314). У роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића пронашли смо неколико подтипова управног (директног) говора, а класификацију ћемо извршити према КОВАЧЕВИЋ 2012а; ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020; МИЛОШЕВИЋ 2023.

2.1. Прави управни говор

Нужни конституенти *правог управног говора* су (1) ауторска дидаскалија, (2) говор лика као пренесени говор и (3) маркираност тог пренесеног говора ортографским маркерима: наводницима или цртом (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 18). У роману *Кад су цветале тикве* пренесени говор лика је на ортографском плану маркиран наводницима.

Будући да је овај Михаиловићев роман исприповедан у првом лицу једнине, прави управни говор је, како је наше истраживање показало, најчесталији тип директног говора у њему. Раније спроведена истраживања туђег говора у романима исприповеданим у првом лицу једнине (в. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 99; МИЛОШЕВИЋ 2023: 64) доминацију правог управног говора објашњавају тежњом да се диференцирају говор главног јунака и говор ликова. Осим тога, управни говор се користи и тамо где није могућа употреба неуправног говора, пре свега у случајевима где налазимо различите афективно обележене језичке елементе⁷ (уп. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 18), као, на пример (1) вокатив: „Надао сам ти се, Шампионе”, проговори, већ ваљда ’ладан. (107); (2) узвике; „Јао, неће! Јао, није то исто! Јао, неће се они мени више вратити! Јао, јадна, шта ћу и како ћу! Јао,

⁷ Те афективно обележене језичке елементе издвојићемо подвлачењем.

мени, сињој кукавици!” (44), (3) облике императива: „Иди одавде! Угаси ту сијалицу, ’оћу да спавам!” (43) и слично.

Како издвојени примери показују, употребом управног (директног) говора чувају се емоционално-експресивни елементи (уп. МИЛОШЕВИЋ 2023: 63). Уз то, основна намера нашег приповедача је да догађаје представи што веродостојније, па зато најчешће и користи управни говор, јер је код њега у првом плану сам исказ сваког појединачног говорника, тј. лика, а не како тај исказ схвата аутор текста, у нашем случају Љуба Шампион, што би, са друге стране, била једна од основних одлика неуправног говора (уп. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 17).

Овом приликом навешћемо само део забележених примера из романа који илуструју прави управни говор, при чему се ауторска дидаскалија⁸ може наћи у (1) препозицији, (2) интерпозицији и (3) постпозицији.

2.1.1. Ауторска дидаскалија (конферанса) у препозицији

И ја кад пођем, они кажу: „Он је отишао на своје море. Он не може без свог мора.” (7); Једанпут, пролазим улицом, а он стоји с неким својим другарима и хвали се: „Мој стари је у Југославији био шампион. Новине су о њему писале.” (8); Она исто уме да закера: „Опет си унео благо у кућу! Зашто не бришеш ноге?” (9); А она каже: „Видим, Љуба.” (13); А моја жена ми каже: „Ти си се, Љуба, подмладио.” (14); Умео сам да кажем: „Мангупи, ово има да се сврши, нема да се иде кући док не буде готово.” (29); И док бисмо полако пролазили Душановцем, мангупи се кикоћу: „Врапче уз’о бели мантил!” (29); После би Столе рекао: „Ајд сад на совање, сутра треба да се шљака.” (32); Андра, мој матори, већ почео да ме запиткује: „Шта ти мислиш с овом девојком што не избија из наше куће?” (35); Сутрадан ми слини: „Такве другове ми шаљеш!” (36); Вратимо се кући, а она им прегледа веш парче по парче, љуби га и запомаже: „Јао, мили моји! Јао, Андро, мужу мој! Јао, Владо, дете моје! Јао, кога ћу пре да оплачем!” (43–44); А он се запослио негде као портир, доселио некуд на Карабурму и отуда поручује: „Јавите Апашу да га чекам.” (64); Судија нас прекиде: „Хоћете ли ви да се борите или нећете?” (82).

2.1.2. Ауторска дидаскалија (конферанса) у интерпозицији

„Он”, кажу, „има право да види своју домовину. Он има право да види своје море. Каква смо ми земља ако најбољем раднику не можемо да дозволимо да види своје море?” (10); „Ма јок”, кажем му ја, „нити сам био болестан нити је уопште потребно да се око тога прави нека гужва. Наћи ћу други посао.” (11); „Инге”, тада кажем мојој жени, „Инге, срце ми пуца”. (13); „Кроз пола сата”, каже, „будите код купатила”. (16); „Не брини, буразеру”,

⁸ Као што издвојени примери и показују, ауторска дидаскалија (конферанса) има реченичну структуру чији синтаксички минимум чини веза предиката и субјекта, у односи на коју се управни говор налази у објекатској функцији (в. КОВАЧЕВИЋ 2015: 254).

каже он, „све ће бити у реду” (35); „Молим те”, кажем му, „поручи Староме Перишићу да хоћу да га видим. Хтео бих да нешто разговарамо.” (44); „Нека кажу”, вели она, „шта хоће, само нека дођу кући. А Влада је млад, он ће све издржати.” (48); „Мислио сам”, каже, „да овај праг више нећу прекорачити.” (49); „Дођи”, веле, „после подне у управу” (54); „Иди сад”, кажем, „па се надај и даље.” (71); „Не знате ви”, каже, „каког ја аса имам у јединици”. (79); „У реду, друже капетане”, рекох, „кад је већ тако.” (92); „Сигурно се”, најзад проговорим, „зато и убила, од јада што те нервирала.” (110); „Па, Врпче”, смеје се мој пријатељ Апаш, „ниси баш тако тврд као што мислиш.” (112); „Столе”, кажем, „ни ти ниси тако тврд као што си некад био.” (112); „О, извини”, кажем, „то стварно нисам знао. Извини ако сам те узнемирио”. (129).

2.1.3. Ауторска дидаскалија (конферанса) у постпозицији

„Она иде с Љубом Шампионом”, говориле би. (9); „Напред, Врпче”, вичу. (23); „Је л’ те добро поткачио?” пита ме тренер, неки Мића Стефановић. (23); „Где си ти?” пита ме. (44); „Куда то даље?” питам. (50); „Нека изађе”, поручујемо. (76); „И ти си ту?” ’ладно пита. (76); „Шта ћете ми ви сад?” каже. (77); „Не иде ми се”, каже. (85); „Зашто по казни?” каже он. (90); „Какве ствари?” питам. (95); „Узми тај кусур”, кажем му. (102); „Зар је рано, Столе?” упитам. (107); „Сад идем”, рекох. (116); „Као врата”, каже. (120); „Добар дан, Љубо, сине”, каже. (124), „Који Љуба?”, вели она. (128).

Посебно је занимљиво истаћи да у примерима кад се ауторска дидаскалија (конферанса) налази у постпозицији, унутар говора лика увек налазимо просту реченицу, односно реченицу или исказ са свега неколико реченичних конституената. Такође, у већини ових примера можемо запазити и да се ауторска дидаскалија (конферанса) своди само на глагол говорења.

2.2. Реплика дијалога или неуведени управни говор

Када од раније наведене три нужне синтаксичко-правописне компоненте модела управног говора изостане ауторска дидаскалија (конферанса), а остану говор лика и маркираност наводницима, добија се *реплика дијалога* или *неуведени управни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 18). Према начину идентификације ови примери су сродни драмским (в. КОВАЧЕВИЋ 2015: 256). У нашем корпусу овакав управни говор нарочито је изражен у поглављу када главни јунак Љуба Шампион разговара са Столетом Апашом, непосредно пре него што га је убио. Присуство ауторске дидаскалије би само успорило дијалошку радњу у најнапетијем тренутку у роману, а њеним изостављањем радња је убрзана и на комуникативном и на синтаксо-стилистичком плану (уп. ЛУТОВАЦ КАЗ-НОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 101). Реплику дијалога или неуведени управни говор осликавају следећи примери⁹:

⁹ Како наведени примери показују, адресат говора се врло често може идентификовати

„Добро, али зашто буквицу? Сутра буди с њом.” / „Сутра јој долази муж.” / „Не, не. Не смем. Зато се иде на војни суд. Буди с њом до једанаест.” / „Молим те, буразеру, схвати ме. Шта ми је то, до једанаест? То нам је последње. И више никад.” (101); „Тако, значи?” / „Баш тако. Можеш да запалиш ако пушиш.” / „Дозвољаваш?” / „Аха.” (109); „Мислиш? Е, то, Врапче, нима-ло није лепо од тебе. Туберани умиру у лето, кад цветају тикве. Сад није лето, Врапче.” / „Понекад се, Апашу, деси да и тикве закасне. Твоје су, очигледно, закасниле.” / „У реду, Врапче. Па онда, вади шта имаш. Шта имаш? Пуцу? Утоку?” / „Ништа ја од тога немам. Не заслужујеш ти да неко због тебе роб-бија. А и теби не препоручујем да нешто вадиш. Свакаким ђаволима сам се у последње време научио.” (111); „Ни ја ништа немам, Врапче. Штета! Штета што сам био толико глуп! Штета што те већ нисам очекивао. Мислио сам да те нећу видети бар још неколико месеци. А толико би ми било сасвим довољно.” / „Није, Апашу, баш никаква штета.” / „И мислиш – немам никакву шансу?” / „Баш никакву.” / „Пази, Врапче, да се ниси преварио.” (111).

Реплике дијалога се наводе једна испод друге, што на графостилем-ском плану додатно приближава драми најнапетије тренутке у роману.

2.3. Слободни управни говор

Уколико пак из синтаксичке структуре управог говора изостану ор-тографски маркери добија се *слободни управни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 19). Изостављањем ортографских маркера, овај „говор се доживљава као пре-несен кроз свијест наратора” (БАБИЋ 2014: 149). У зависности од тога да ли се у његовом саставу може наћи ауторска дидаскалија, разликујемо (*неу-ведени*) *слободни управни говор* и *уведени слободни говор*. Код (неуведеног) слободног управног говора осим ортографских маркера изостаје и ауторска дидаскалија (конференса), док ког уведеног слободног управног говора од трију нужних компоненти изостају само ортографски маркери, а присутни су и ауторска дидаскалија (конференса) и говор лика (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 19–20). У следећем примеру запажамо (неуведени) слободни управни говор:

Ма јок, нема везе, нисам баш неки шампион, само сам првак Србије, нисам југословенски, али Драганче је стварно велики боксер, иако ни он досад није постао први, али тај ће то сигурно постати, то је и сјајан боксер и велики лаф [...]. (39).

2.4. Уведени слободни управни говор

Са друге стране, знатно је више примера¹⁰ у којима изостају само ор-тографски маркери, док су говор лика и ауторска дидаскалија у препозицији присутни, те говоримо о уведеном слободном управном говору. У овим при-

употребом вокатива (уп. КОВАЧЕВИЋ 2015: 255): *буразеру, Врапче, Апашу*.

¹⁰ Дословни говор лика који није ортографски маркиран издвојили смо подвлачењем.

мерима иза ауторске дидаскалије налази се двотачка, која ауторски говор одваја од дословног говора лика. Изостављање ортографских маркера захтева повећану пажњу читалаца да би успели да направе разлику између говора који припада наратору, у нашем случају Љуби Сретеновићу, и говора који припада другим ликовима у роману, с обзиром на то да се тек постепено формирају границе између та два типа говора (в. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 99).

Али, овако резонују: ако си ти луд, слободно и то можеш да будеш, и имаш право на то, само немој да направиш неки изгред. (11); А за мене су овамо мислили: тај сигурно јесте ударен, али кад то њему дође, он предосети, па седне у кола и оде у његову луду Југославију. (11); Али сад ћу ти рећи: ти си банда, Стари. (52); Моја женска памет ми каже: Гледај мушке, они су први. (77); И стално мислим: шта је с овим човеком? (89); Опет ћу ти рећи: ја се теби као боксеру дивим. (92).

Оваква нарушеност границе између приповедачевог говора и говора других ликова представља графостилистички поступак који можемо посматрати и као немогућност успостављања чврстог онтолошког и наративног идентитета (уп. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 100).

2.5. Фрагментарни цитат или фрагментарни управни говор

Ако се од нужних компоненти управног говора реализује само део говора лика означен курзивом или наводницима, остварује се *фрагментарни управни говор* или *фрагментарни цитат* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 21). Дакле, фрагментарни управни говор „представља дио дословног говора лика укључен у синтаксичке структуре ауторског или неуправног говора” (КОВАЧЕВИЋ 2012а: 21). Појаву фрагментарног управног говора можемо стога означити као уплитање „тачке гледишта лика у тачку гледишта наратора” (БАБИЋ 2014: 149). У нашем корпусу налазимо неколико примера за фрагментарни управни говор, а сви су обележени курзивом¹¹:

И пере му прљаве гаће, и кува му пасуљ са сланином и сарму, и пребира по нашем вешу, и одваја му моје старе кошуље: *док се мало не снађе.* (10); То *наша* Југославија она каже зато што сви ми, и она, и Арне и ја, имамо двојно држављанство, и шведско и југословенско. (13); Међутим, био сам оно што се зове *даровит.* (22); О том првенству, а и о овом мечу и мени новине су доста опширно писале и, мада сам у финалу изгубио, чак ме прогласиле за некакву малу боксерску *наду.* (26); Она је сутрадан дала

¹¹ Курзивом су обележени и називи спортских клубова: „При том, сви смо били у *Радничком*: а *Раднички* – зна се чији је био клуб.” (21), „Одем право у *Звезду.*” (54), предузећа: У предузећу, *Јанку Лисјаку*, био сам љубимац. (29), установе културе: „Код *Божидарца* исто тако нису били у великој форми; Душановац ипак није тако далеко, чује се шта се тамо ради.” (34), називи новина: „А она иде с највећим београдским мангупом, цинкографом Лалетом из *Борбе*, ето с ким.” (36) и слично.

изјаву нашим теренцима у Сурдулици да су се њих двоје растали то вече на путу, и то зато што их је пресрео неки младић [...] кога је Апаш назвао неким надимком, нешто као: *Мајсторе*; или слично. Можда *Шампионе*? (121).

Употреба фрагментарног управног говора у издвојеним примерима доприноси евоцирању туђих речи (те речи су само *уплетене* у Љубин исказ), а будући да је овај говор раније изречен, наглашава се и његова некатуелност у времену приповедања Љубе Сретеновића (уп. БАБИЋ 2014: 149).

2.6. Неуправно-управни говор

Уколико су приликом преношења туђег говора реализовани ауторска дидаскалија (конферанса) и ортографски маркиран говорников исказ, али ако је усаглашавање лица у облицима глагола извршено према моделу неуправног, а не према моделу управног говора, добијамо неуправно-управни говор (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 22). У једном примеру¹² из романа налазимо ауторску дидаскалију и црту као ортографски маркер, али се слагање лица у глаголском облику не врши према моделу управног говора:

И кад прођу овуда и чују како урличемо наше песме и овакве сузе ваљамо, они мисле – нисмо читави. (11).

2.7. Изречени управни говор и неизречени (помишљени) управни говор

У зависности од тога да ли глагол који се јавља унутар ауторске дидаскалије садржи семантичку компоненту изговорености или неизговорености, тј. помишљености говорниковог исказа, могуће је издвојити два подмодела: (1) *изречени управни говор* и (2) *неизречени управни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 23; КАТИЋИЋ 1986: 347). У роману *Кад су цветале тикве* изречени управни говор доминира над неизреченим (уп. ВУКСАНОВИЋ, РАДОЊА 2022: 95).

2.7.1. Изречени управни говор

С обзиром на то да је читав роман дат као прича, односно исповест Љубе Шампиона и да он најчешће само говори оно што се догодило, а веома ретко промишља о томе, јасно је зашто можемо наћи много више примера у којима се у ауторској дидаскалији користи глагол који садржи семантичку компоненту изговорености (*verba dicendi*). Неки од примера изреченог управног говора су:

¹² Туђе мисли у овом примеру дате су кроз перспективу приповедача, а не у дословном облику, па ти елементи неуправног говора, заједно са семантичком компонентом неизговорености глагола у конферанси, наводе читаоца да посумња у истинитост самог исказа, односно да се запита да ли је могуће да приповедач са сигурношћу тврди шта неко друго лице мисли.

И рекао сам јој: „Ако ми не родиш клинца, оставићу те.” (8); „Клинци”, каже – а он вршњак мог буразера, „је л’ бисте ви вечерас нешто уболи?” (16); А кева јој каже: „Е, ћерко, девојка мора да води рачуна шта ради.” (36); Онда пита: „Како вас је оно ваш колега назвао, какав сте ви то шампион?” (39); Пера му виче: „Ма ја сам, бре, инвалид, зар не видиш!” (59); Онда кажу моме Андри: „Знате шта, она није за нас. Она нема никакво физичко обољење. Све смо јој испитали. Ваша жена је у некој тешкој депресији. Биће боље да је упутимо на Психијатријску.” (75); „На”, вели, „ово. Нема седења на празно. Гњечи то рукама. Узми парченце и меси шакама. Пребацуј из једне у другу.” (79); „Онамо се”, питам некога да проверим, „иде за санаторијум?” (104); „Нека”, кажем, „доћи ћу ја други пут. А можда ћу се јавити и писмом.” (134).

2.7.2. Неизречени (помишљени) управни говор

Како су раније спроведена истраживања типова туђег говора показала, примери неизреченог (помишљеног) управног говора у романима исприповеданим у првом лицу јединине обично су веома бројни (уп. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 102), будући да се у њима неретко приказују унутрашње борбе и неслагања у самом приповедачу (уп. ДЕЈАНОВИЋ 2021: 206). Међутим, иако је роман *Кад су цветале тикве* исприповедан у првом лицу, неизречени (помишљени) управни говор забележен је само у једном примеру:

Седим онако и мислим: „Бежи ти, лафе, из ових конопаца док још имаш времена.” (25).

Чињеница да је појава да глагол у ауторској дидаскалији не садржи семантичку компоненту изговорености веома ретка, може нам бити показатељ да је основни циљ Љубиног приповедања само да читаоцима саопшти догађаје, а не да промишља о њима. Могли бисмо отуда рећи да он на тај начин само извештава о ономе што је починио, а не преиспитује свој поступак.

2.8. Управни монолошки говор

Будући да је роман *Кад су цветале тикве* исприповедан у првом лицу, сасвим је очекивано да можемо наћи велики број примера *управног монолошког говора*. Он, наравно, ни у једном примеру унутар романа није издвојен ортографским маркерима јер читалац лако може да уочи које речи су ауторске (уп. МИЛЮШЕВИЋ 2023: 69). Издавамо само неколико примера управног монолошког говора од оних које можемо пронаћи у овом роману:

Не, нећу се вратити. (7); Пре четири године жена и ја смо некако скупили мало пара, узели кредит и почели да дижемо кућицу изван града. (7); На Душановцу сам ишао с најлепшим цурама. (9); Није то за жену баш много пријатно, али моја Инге и то поднесе. (9); У ствари, ја сам овде, помало, популаран. (12); Код куће, наравно, имам наше плоче. (12); Често сам овде, и

сачекујем оне који долазе, испраћам оне који одлазе. (13); За време рата, мој буразер Влада, који је пет година старији од мене, радио је илегално. (15); Све дотле, иако сам помало почео да тренирам још четрдесет пете, био сам не само потпуно непознат него сам и сâм бокс и боксерску дворану схватао као место где се углавном можеш добро зезати. (22) Излазио сам на крај с људима с којима он не би могао ни да спарингује. (27); Кад сам се оженио, постао сам шведски држављанин. (133); А онда, баш те године, нађох се, ваљда већ други пут са буразером Владом у Милану. (133); Те ноћи Инге и Арнеа склоних на спавање, па остадох сам у кухињи и напих се као свиња. (135); А ви, ако некад одете на Душановац, погледајте га добро. (135).

Нарочито истичемо да често јављање управног монолошког говора, под којим заправо подразумевамо „дијалог унутар једне личности” (КОВАЧЕВИЋ 2012б: 317), има експресивну функцију, с обзиром на то да његовом употребом најбоље можемо пратити промишљања нашег приповедача Љубе Сретеновића (уп. МИЛОШЕВИЋ 2023: 68).

3. Неуправни говор

3.1. Прави неуправни говор

Неуправни или индиректни говор, односно „ауторски препричани, интерпретирани директни говор” (КОВАЧЕВИЋ 2012б: 313), подразумева форму преношења туђег говора у облику зависносложене реченице, чија је главна клауза заправо ауторска дидаскалија (конферанса), док се репродуковани исказ налази у форми зависне изричне клаузе са везницима *да* и *како*, или у форми зависно-упитне изричне клаузе чији везивни елементи могу бити све упитне речи (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 16–17). У анализираном роману Драгослава Михаиловића забележено је мање примера неуправног него управног говора. Слабију употребу неуправног говора можемо објаснити тиме да приповедач Љуба Шампион жели да што веродостојније представи догађаје, па зато чешће дословно преноси туђе речи него што их препричава. Такође напомињемо и да је неуправни (индиректни) говор лишен експресивности и у уметничком тексту не доприноси стилематичности (в. ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, ТАНАСКОВИЋ 2020: 103), па то можемо тумачити као још један разлог изостанка већег броја примера. Међу примерима правог неуправног говора у анализираном роману пронашли смо само оне са зависним везником *да*, који смо овом приликом подвукли:

Ти мени пре неки дан рече да те не ’ватам на моју руку. (51); Ако баш и сазнају, могу да кажем да нисам знао. (56); Кажу да на Душановцу нико дотле није попио веће батине него Суља тог дана. (60); Вели да је он онда већ био отишао. (72); У најгорем случају могао бих да кажем да смо се побили: осудили би ме за убиство из нехата; и нешто бих добио за бекство из војске.

(124); Али ја вама не могу да кажем да се кајем што сам убио Апаша. (130); Разуме се, прва ствар коју су од мене у Аустрији тражили било је да изјавим да сам побегао због политике. (131).

3.2. Неконекторски неуправни говор

Тип неуправног говора који са правим неуправним говором дели све граматичке особине осим везника означавамо термином *неконекторски неуправни говор* (в. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 25). Како примери из нашег корпуса показују, ауторска дидаскалија¹³ (конферанса) може се наћи у препозицији и интерпозицији у односу на говорников исказ и најчешће се своји на сам глагол говорења (уп. КОВАЧЕВИЋ 2012а: 25).

Ауторска дидаскалија (конферанса) у препозицији:

Кажем, није остављао богзна какав утисак, и стварно није био велики боксер нити га се данас ико сећа, али је зато био један од оних који умеју да смрсе конце многим бољима од себе. (23); Кажем, три пута сам се већ с њим сретао и сва три пута сам га добио. (65).

Ауторска дидаскалија (конферанса) у интерпозицији:

А ја, кажем, нисам имао право, а нисам имао ни воље никога да молим, иако ми се посао баш није мењао: свих осам година сам у истој фабрици. (10); После тога сам, кажем, боксовао још сто четрдесет пута и за све то време изгубио сам свега девет борби. (25); А и ја сам се, морам да кажем, најзад ипак био научио на дисциплину; ретко сам касно ишао у кревет, а пушио ни пио, рецимо, нисам никад. (26); Тек последњи пут, кажем, кад сам у војсци добио наградно одсуство баш у време отвореног *Звездиног* првенства, тек тада сам успео да га, један једини пут, најзад, победим. (28); Био је, мислим, бољи и од мене, један од оних префињених техничара, али од туче је бежао толико да је то човека просто нервирало. (71); А ја сам га, кажем, још и увежбавао. (83); Дођемо Зорић и ја и ту, кажем, будем први у средњој категорији. (85); Просто, кажем, мувам се лево-десно: из кревета у собу, из собе у кухињу, из кухиње у двориште иза куће, из дворишта у кревет. (117); Бранио сам се, кажем, и из Аустрије сам само због тога побегао у Француску, и у Француској сам чак једног типа због тога испребијао, па сам онда морао да одем још даље – овамо, у Шведску – али кад све то прође, човек више никако не може да буде сигуран да зна шта је стварно радио. (132).

3.3. Полуслободни неуправни говор

Тип слободног неуправног говора који се користи за „преношење изреченог говора лика с уједињеном тачком гледишта аутора и лика” (КОВАЧЕВИЋ 2012а: 31) назива се *полуслободни неуправни говор*. Основна сврха

¹³ Ради лакше прегледности и бољег истицања подвукли смо све ауторске дидаскалије.

полуслободног неуправног говора је приповедачева евокација говора неког лица (в. ДЕЈАНОВИЋ 2021: 211). У роману *Кад су цветале тикве* пронашли смо само један пример полуслободног неуправног говора, а у загради са стрелицом налазе се реконструисани облици из управног говора:

Из Крагујевца је [\leftarrow сам], каже, ове године је [\leftarrow сам] дошла у Београд, бруцошкиња. (39).

Употребом полуслободног неуправног говора наш приповедач Љуба Сретеновић замењујући прво лице трећим заправо препричава изречени говор лица на које се дидаскалија односи (уп. ДЕЈАНОВИЋ 2021: 211).

4. Закључне напомене

Спроведено истраживање је показало да се у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића укупно може уочити једанаест (под)модела конструкција туђег говора. Међу њима је идентификовано укупно осам конструкција управног говора, и то: *прави управни говор* са ауторском дидаскалијом (конференсом) у препозицији, интерпозицији и постпозицији, *реплика дијалога* или *неуведени управни говор*, *слободни управни говор*, *уведени слободни управни говор*, *фрагментарни цитат* или *фрагментарни управни говор*, *неуправно-управни говор*, *изречени управни говор* и *неизречени (помишљени) управни говор*, те *управни монолошки говор*. Са друге стране, укупно смо издвојили три (под)модела неуправног говора: *прави неуправни говор*, *неконекторски неуправни говор* и *полуслободни неуправни говор*.

Управни говор је махом маркиран знацима навода, а они изостају у случајевима слободног управног говора, уведеног слободног управног говора, управног монолошког говора и фрагментарног цитата, од којих је последњи обележен курзивом. Једини пример неуправно-управног говора садржи црту као ортографски маркер. Са друге стране, прави неуправни говор од интерпункцијских знакова подразумева само тачку која означава крај комуникативног исказа, док неконекторски неуправни и полуслободни неуправни говор осим ње захтевају и запете.

Спроведена анализа туђег говора у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића показала је испреплетаност различитих типова туђег говора, што доприноси и самој динамици и експресивности приповедачког поступка Љубе Шампиона.

Цитирана литература

БАБИЋ, Миланка. „Однос ауторског и туђег говора у роману ’Босански целат’ Ранка Рисојевића”. У Милош Ковачевић (ур.), *Наука и глобализација* 8/1, (141–151). Источно Сарајево: Филозофски факултет.

- ВЛАДУШИЋ, Слободан. „Животна прича и сказ: увод у читање романа *Кад су цветале тикве*”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*, (стр. 83–106). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- ВУКСАНОВИЋ, Светлана и РАДОЊА, Миња. „Типови управног говора у роману *Корени Добрице Ћосића*”. *Бащина* св. 56 (2022): стр. 91–110. DOI: 10.5937/bastina32-36011
- ДЕЈАНОВИЋ, Милица. „Типови туђег говора у роману *Књига о Милутину Данка Поповића*”. У Јашар Реџепагић (ур.), *Зборник радова филозофског факултета*, год. 51, бр. 4 (стр. 195–216). Приштина: Филозофски факултет, 2021. DOI: 10.5937/ZRFFP51-31106
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. „Приповедач-лик: Љуба Шампион у роману *Кад су цветале тикве*”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 61, св. 1 (2013): стр. 193–209.
- ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, Јелена. „Социолекатски плурализам израза у поетском вербативу Драгослава Михаиловића (на примеру романа *Кад су цветале тикве*)”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића*, (стр. 181–210). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора”. *Српски језик* год. XVII, бр. 1–2 (2012а): стр. 13–38.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Лингвистика књижевног текста*. Београд: Српска књижевна задруга, 2012б.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Стилистика и граматика стилских фигура*. Београд: Јасен, 2015.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Романи Драгослава Михаиловића између књижевног и језика књижевности”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића* (стр. 153–180). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, Тамара и ТАНАСКОВИЋ, Тања. „Типови туђег говора у роману *Бернардијева соба* Слободана Тишме”. У Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са XIV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–27. X 2019). Књ. 1, Експресивност у српском језику* (стр. 97–106). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020.
- МИКИЋ, Радивоје. „Облик и значење у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића”. У Драгана Мршевић Радовић, Бошко Сувајић (ур.), *Семинар српског језика, књижевности и акултуре : предавања 7* (стр. 107–122). Београд: Међународни славистички центар, 2018. DOI: 10.18485/mnc_pred.2018.7.ch9
- МИЛОШЕВИЋ, Марко. „Типови туђег говора у роману *Људи без гробова* Енеса Халиловића”. *Узданица XX/2*, (2023): стр. 61–74. DOI: 10.46793/Uzdanica20.2.061M
- НИКОЛИЋ, Милка. „Србистичка истраживања типова туђег говора током последње две деценије”. *Српски језик* год. 25 (2020): стр. 287–301. DOI: 10.18485/SJ.2020.25.1.20

- НИКОЛИЋ, Часлав. „Метаморфозе сатира у роману *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића”. У Драган Бошковић, Часлав Николић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са VIII међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (25–26. X 2013)*. Књ. 2, *Сатир, сатира, сатирично* (стр. 195–203). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014.
- ПАЛАВЕСТРА, Предраг. *Српска послератна књижевност 1945–1970*. Београд: Просвета, 1972.
- ПИЈАНОВИЋ, Петар. „Композиција у *Тиквама* Драгослава Михаиловића”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића* (стр. 107–124). Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- ХОДЕЛ, Роберт. „Политички контексти стваралаштва Драгослава Михаиловића”. У Милош Ковачевић (ур.), *Књижевно стваралаштво Драгослава Михаиловића* (стр. 11–27). Вишеград: Андрићев институт, 2021.

*

- ARISTOTEL. *O pesničkoj umetnosti*. Prev. M. N. Đurić. Beograd: Dereta, 2002.
- ВАНТИН, Mihail Mihajlovič. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit, 1980.
- КАТИЋИЋ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, 1986.

Извори

- МИХАИЛОВИЋ, Драгослав. *Кад су цветале тикве*. Београд: Д. Михаиловић, 2007.

Tamara Minić

TYPES OF SPEECH IN THE NOVEL *KAD SU CVETALE TIKVE* BY DRAGOSLAV MIHAILOVIĆ

In this paper we want to identify types and subtypes of reported speech in the Dragoslav Mihailović's novel *Kad su cvetale tikve*. The aim of our research is to observe and analyze all types of direct and indirect speech found in this novel, and then to determine how these different types affect the expressiveness of Ljuba Šampion's storytelling process. We found eight types of direct speech: *regular direct speech* with the author's didascalia in preposition, interposition and postposition, *dialogue replica* or *unintroduced direct speech*, *free direct speech*, *introduced free speech*, *fragmentary quote* or *fragmentary direct speech*, *indirect-direct speech*, *spoken direct speech* and *unspoken direct speech*, and *direct monologic speech*. We also found three types of indirect speech: *regular indirect speech*, *non-connective indirect speech* and *semi-free*

indirect speech. We highlight and many examples of different types of direct and indirect speech that we managed to find in this novel.

Keywords: types of speech, direct speech, indirect speech, Dragoslav Mihailović, *Kad su cvetale tikve*.

